

คุณ

สมบัติของผู้นำตามหลักสัปปริสธรรม 7 ประการ

ปรัชญา บุตรสะอาด ^{1*}พระใบฎีกาชาญชัย อัครมโม ²

รับบทความ: 17 ธันวาคม 2567 แก้ไขบทความ: 20 กุมภาพันธ์ 2568 ตอรับบทความ: 23 กุมภาพันธ์ 2568

บทคัดย่อ

บทความทางวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคุณสมบัติของผู้นำตามหลักสัปปริสธรรม ๗ การเป็นผู้นำนั้นเป็นไปได้ไม่ยาก แต่การที่จะเป็นผู้นำที่ดีให้ได้นั้นต้องอาศัยทั้งศาสตร์และศิลป์ของการบังคับบัญชา ผู้นำคือผู้ที่มีบุคลิกลักษณะคุณสมบัติเด่นกว่าผู้อื่นในกลุ่มและมีอิทธิพลมากกว่าบุคคลอื่นในหน่วยงาน ทั้งสามารถสร้างความมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลให้เกิดขึ้นแก่หน่วยงานได้ ดังนั้น ผู้นำ จึงหมายถึงบุคคลใดบุคคลหนึ่งซึ่งรับบทบาทเป็นผู้บริหารประสานประโยชน์ในกลุ่มเสมือนเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่ม มีอิทธิพลและอำนาจสามารถบังคับบัญชาบุคคลในกลุ่มให้ปฏิบัติงานจนบรรลุผลตามเป้าหมายที่องค์การกำหนดไว้ได้ พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญเกี่ยวกับตัวผู้บริหารหรือผู้นำในการบริหารนี้มาก ผู้นำจะต้องประกอบด้วยลักษณะ ดังนี้คือ จักขุมา คือ เป็นผู้มีความวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลมองสภาพเหตุการณ์ออกและจะวางแผนเตรียมรับหรือรุกได้อย่างไร วิรุโธ คือ เป็นผู้ชำนาญในงานรู้จักวิธีการในหน้าที่ที่ตนได้รับผิดชอบ นิสสยสัมปันโน คือ เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ดีและได้รับความเชื่อถือจากผู้อื่น เข้าใจบุคคลหรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้เป็นอย่างดี

คำสำคัญ: คุณสมบัติผู้นำ สัปปริสธรรม 7 ประการ

¹⁻² มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชลบุรี

* อีเมล: butsaad16@gmail.com

The 7 qualities of a leader according to the principles of Sappurisadhamma

Pratya butsaad ^{1*}

Phra Baidika Chanchai Akkathammo ²

Abstract

This academic article aims to study the qualities of a leader according to the principles of the Seven Sappurisadhamma. Being a leader is not difficult, but to be a good leader, one must rely on both the science and art of command. A leader is someone who has a personality and qualities that are more prominent than others in the group and has more influence than others in the organization. They can also create efficiency and effectiveness for the organization. Therefore, a leader means a person who plays the role of a group administrator, coordinating benefits as a symbol of the group. They have influence and power to command people in the group to work until they achieve the goals set by the organization. Buddhism places great importance on administrators or leaders in this management. A leader must have the following characteristics: Chukwuma, which means having a broad vision, seeing the situation and how to plan to prepare for or attack. Vidhu Ro, which means being an expert in the work and knowing the methods of the duties that they are responsible for. Nissayasampanno, which means having good human relations and being trusted by others, and understanding people or subordinates very well.

Keywords: Leadership Qualities, Seven Qualities of a Good Person

¹⁻² Mahachulalongkornrajavidyalaya University Chonburi Sangha College

* Email: butsaad16@gmail.com

บทนำ

ผู้นำเป็นบุคคลสำคัญอย่างยิ่งองค์การทุกประเภทไม่ว่าองค์กรธุรกิจเอกชน ราชการหรือองค์การเพื่อสาธารณประโยชน์ บทบาทของผู้นำจะเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่จะกำหนดทิศทางการเคลื่อนไหวของทรัพยากรทั้งหลายภายในองค์การ ทั้งนี้เพราะผู้นำจะทำหน้าที่ชี้แนะ ควบคุมสั่งการ ตลอดจนวางแผนและกำหนดเป้าหมายขององค์การโดยส่วนรวม จึงอาจกล่าวได้ว่าประสิทธิภาพขององค์กรนั้นส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับผู้นำในองค์กรนั่นเอง (สุริกานต์ บริเอก, 2564: 41) ในทุกองค์กรจำเป็นต้องมีผู้นำเสมอ ไม่ว่าจะเป็นองค์กรเล็กหรือใหญ่ โดย “ผู้นำ” เปรียบเสมือน “หัวเรือ” ขององค์กร คอยวางกลยุทธ์ ยุทธศาสตร์ต่าง ๆ แม้แต่ดูภาพรวมความเป็นอยู่ของทุกคน หากมีผู้นำที่มีความมั่นคง กล้าตัดสินใจ เห็นแก่ส่วนรวม พร้อมเรียนรู้และพัฒนาไปพร้อมกับทีม องค์กรจะขับเคลื่อนไปข้างหน้าและไปถึงยังเป้าหมาย บุคลากรภายในองค์กรจะมีความสุขกับการทำงาน พร้อมพัฒนาไปกับผู้นำ สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อตอบสนองวิสัยทัศน์ (Vision) และพันธกิจ (Mission) ขององค์กร และสร้างความสามารถทางการแข่งขันให้กับธุรกิจ หากเรามีผู้นำที่พร้อมเรียนรู้ไปพร้อมกับคนในองค์กร มีความเห็นอกเห็นใจ (Empathy) สภาพแวดล้อมในการทำงานจะน่าอยู่ บุคลากรมีแรงจูงใจในการทำงาน ลดความกังวลต่องาน ทั้งยังสามารถสร้างความสัมพันธ์ของบุคลากรให้สามารถทำงานร่วมกันเป็นทีมได้ดี ซึ่งส่งผลโดยตรงกับประสิทธิภาพในการทำงานและผลลัพธ์ขององค์กร (ภาวะผู้นำที่ดีในองค์กรยุคใหม่, 2567)

การบริหารงานหรือการจัดการองค์การ มีความจำเป็นต้องใช้ศาสตร์ และศิลป์ในการบริหารงานอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากในยุคปัจจุบันเป็นระบบทุนนิยม มีการแข่งขันกันสูง ทั้งในเชิงการบริหารงานและการพัฒนาองค์การให้บรรลุผลตามเป้าประสงค์ขององค์การเพื่อให้เหนือกว่าองค์การอื่น จึงได้มีหลักการบริหารสมัยใหม่เข้ามาเป็นแผนกลยุทธ์ในสถานการณ์ปัจจุบัน มีนักวิชาการทางซีกโลกตะวันตกให้ความสนใจหลักการในทางพระพุทธศาสนามาผสมผสาน และประยุกต์ใช้กับหลักการบริหารจัดการ ดังนั้นเมื่อนักวิชาการทางตะวันตกได้เข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนา ทำให้เขาเห็นว่าศาสตร์แห่งการบริหารจัดการที่ยั่งยืน และดำรงความเป็นมนุษย์ที่จะอยู่ร่วมกันโดยสันติสุขนั้นคือศาสตร์ในการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์โดยการผสมผสานเข้ากับหลักธรรมนั้นคือหลักสัปปุริสธรรม (ธงชัย สิงอุตม, 2559)

สัปปุริสธรรม คือ ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของคนดี บุคคลที่มีคุณธรรมประจำใจ โดยยึดเอาหลักสัปปุริสธรรมเป็นหลักในการดำเนินชีวิต บุคคลที่ยึดเอาหลักสัปปุริสธรรมประจำใจยังได้ชื่อว่าเป็นผู้ดี เพราะเป็นผู้มีเหตุผลมีผลในการปฏิบัติตน เมื่อบุคคลรู้จักเหตุผลแล้ว การปฏิบัติตนก็เพียบพร้อมด้วยความดี คือ รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน รู้จักบุคคล แล้วบุคคลนั้นเป็นคนดีคือ สัตบุรุษในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นคนดีเพราะเป็นผู้รักสงบ รักความเที่ยงธรรม รู้จักหน้าที่ของตน รู้จักกาลเทศะ มีเหตุผลในการทำงาน โดยเฉพาะผู้ที่ทำหน้าที่ปกครองคนอื่นจะสามารถบริหารงานได้อย่างดี (พระสามารถ อานนโธ, 2548: 33-34)

ความหมายของ “ผู้นำ”

คำว่า “ผู้นำ” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Leader” ผู้นำเป็นผู้ทำให้ผู้ตามทำสิ่งที่เกิดประโยชน์แก่องค์กร นำพาองค์กรไปสู่ความสำเร็จและบรรลุตามนโยบายหรือแผนงานที่วางไว้โดยใช้ความสามารถที่มีอยู่ภายในตัวผู้นำชักพาผู้ตามให้ทำสิ่งเหล่านั้น ในที่นี้มีนักวิชาการทั้งชาวไทยและต่างชาติหลายท่านได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

กิตติมา ปรีดีติลล (2520: 420) ให้ความหมายว่า “ผู้นำ” คือบุคคลที่มีอำนาจหรืออิทธิพลที่จะดึงดูดและแรงจูงใจให้ผู้อื่นประพฤติปฏิบัติตามความคิดเห็นและคำสั่งของตนเองได้

ฐิตินันท์ ประจักษ์ภูมิ (2561: 33) ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่าผู้นำ หมายถึง บุคคลสำคัญที่ได้รับความไว้วางใจ เชื่อถือและศรัทธาจากคนในกลุ่มในองค์กรสามารถใช้อิทธิพลโน้มน้าวให้บุคคลอื่นยอมตามได้ในทุกกรณีไม่ว่าจะเป็นทางความคิด หรือทางปฏิบัติก็ตาม รวมทั้งเป็นผู้มีจริยธรรม บุคลิก พฤติกรรมที่ดีและนำองค์กรไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้

ปรียาภรณ์ เรืองเจริญ (2560: 11) ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่า ผู้นำหมายถึง บุคคลที่มีความสำคัญในกลุ่มมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของคนอื่นสามารถสร้างความสัมพันธ์ในองค์กรมีความน่าเชื่อถือให้ผู้ตามกระทำตามจนบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ให้เกิดความสำเร็จ

มะการัง หวัง (2560: 11) ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่า ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่เป็นที่ยอมรับของสมาชิกว่าเป็นผู้นำกลุ่มและมีบทบาทสำคัญที่สุดในการอำนวยความสะดวกในการดำเนินไปสู่เป้าหมายที่ต้องการ

มารุต พลอัน (2559: 16) ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่า ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งหรือยกย่องจากกลุ่มขึ้นมาทำหน้าที่ผู้นำในการบริหารจัดการกลุ่มหรือองค์การให้ประสบความสำเร็จเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลเหนือผู้อื่น สามารถบังคับบัญชาให้ผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติงานได้และเป็นบุคคลที่ต้องได้รับความไว้วางใจ เชื่อใจอย่างเต็มที่จากผู้ตามจึงจะได้รับความเคารพนับถือและความร่วมมือในการปฏิบัติงานจากผู้ตาม

สรุฒิ แก้วปุย (2560: 12) ให้ความหมายว่า ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่ได้รับการมอบหมายหรือแต่งตั้งซึ่งเป็นที่ยอมรับของบุคคล มีอิทธิพลและบทบาทเหนือบุคคลอื่นสามารถชักนำให้บุคคลปฏิบัติงานและสามารถนำพาองค์กรไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนด

สุนทร โคตรบรรเทา (2560: 20) กล่าวถึงความหมายของผู้นำว่า ผู้นำ หมายถึง ผู้ชักนำและนำพาผู้อื่นให้ทำในสิ่งที่ถูกต้องโดยการกำหนดนโยบายที่ใหญ่และสำคัญขององค์กร

อรอนงค์ กลางนภา (2561: 20) ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่าผู้นำ หมายถึง บุคคลที่มีอำนาจและอิทธิพลต่อกลุ่มปฏิบัติหน้าที่ความเป็นผู้นำ ผู้ผลักดันผู้ดลบันดาล ผู้สร้างพลังงานร่วม ผู้สร้างแรงจูงใจ กระตุ้นผู้อื่นให้เกิดพลังในการปฏิบัติการดำเนินการของมวลสมาชิกให้เข้าสู่เป้าหมายขององค์กร

Halpin (1966: 27-28) ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่า ผู้นำ หมายถึง ผู้ที่มีลักษณะใดลักษณะหนึ่งดังต่อไปนี้ 1) บุคคลที่มีบทบาทหรือมีอิทธิพลต่อคนในหน่วยงานมากกว่าผู้อื่น 2) บุคคลผู้หนึ่งที่มีบทบาทเหนือ

คนอื่น ๆ 3) บุคคลผู้หนึ่งที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในการทำให้หน่วยงานดำเนินไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ 4) บุคคลผู้หนึ่งซึ่งได้รับเลือกจากผู้อื่นให้เป็นผู้นำ และ 5) บุคคลผู้หนึ่งซึ่งดำรงตำแหน่งหัวหน้าในหน่วยงาน

Bennis (1985) กล่าวถึงความหมายของผู้นำว่า ผู้นำมีความสำคัญต่อองค์การในด้านเป็นผู้รับผิดชอบต่อประสิทธิภาพขององค์การ เป็นผู้เปลี่ยนแปลงองค์การให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม และเป็นผู้ตอบสนองความต้องการทางการศึกษาของชุมชน

Neagley and Others (1969: 14-15) กล่าวถึงความหมายของผู้นำไว้ 6 ประการ คือ 1) ผู้นำ คือ ศูนย์กลางของกลุ่ม หมายถึง ผู้ที่มีบุคลิกภาพเหมาะสมสามารถดึงดูดความสนใจของกลุ่มและสามารถนำความสนใจนั้นมาใช้ประโยชน์ต่อการทำงานได้ 2) ผู้นำ คือ ผู้กำหนดเป้าหมายของกลุ่ม (group goal determines) หมายถึง ผู้นำกลุ่มโดยเป็นผู้ตัดสินใจในการกำหนดเป้าหมาย หรือจุดหมายปลายทางในการดำเนินงานของกลุ่ม 3) ผู้นำ คือ ผู้ที่กลุ่มเป็นผู้เลือกให้เป็นที่ยอมรับของกลุ่ม การที่ได้รับเลือกจากกลุ่มเพราะได้รับความนิยมนั้น เห็นว่าจะเป็นผู้นำกลุ่มได้และมีคุณสมบัติตามที่ต้องการ 4) ผู้นำ คือ ผู้ที่มีพฤติกรรมผู้นำ (leader behavior) หมายถึง บุคคลที่ประพฤติปฏิบัติตนเป็นผู้นำในเรื่องต่าง ๆ โดยจะอาสาสมัครนำเอง หรือแสดงตนเป็นผู้นำในการทำกิจกรรมกลุ่มก็ได้ 5) ผู้นำ คือ ผู้ที่ปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ (role-image) หมายถึง บุคคลที่แสดงพฤติกรรมไปตามบทบาท ซึ่งกลุ่มคิดว่าน่าจะแสดงบทบาทเช่นนั้นและบทบาทที่แสดงต้องเป็นบทบาทที่สมาชิกในกลุ่มลงความเห็นว่า เป็นบทบาทผู้นำ 6) ผู้นำ คือ ผู้ที่ทำให้เกิดการรวมกันของสมาชิกกับเป้าหมายที่กลุ่มตั้งไว้ หมายถึง ผู้ที่ยอมรับการกำหนดเป้าหมายของกลุ่มผู้พยายามเข้าถึงแนวความคิดของสมาชิกในกลุ่มแล้วชักชวนให้ผู้เห็นต่างกันมาทำตามเป้าหมายของกลุ่มโดยคำนึงถึงความประนีประนอม ความสามัคคี การเป็นที่ยอมรับภายในกลุ่มและมีความเข้าใจซึ่งกันและกัน

สรุป จากความหมายของผู้นำที่กล่าวมาข้างต้นสามารถสรุปได้ว่าผู้นำเป็นบุคคลที่สมาชิกในองค์กรหรือกลุ่มคน แต่งตั้งขึ้นหรือไม่ได้แต่งตั้งขึ้นตามตำแหน่งโดยเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลเหนือผู้อื่นมีความสามารถดึงดูดหรือการจูงใจสมาชิกในกลุ่มเป็นที่ยอมรับนับถือมีความคิดสร้างสรรค์และสามารถนำพาสมาชิกหรือองค์กรให้ปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องด้วยความเต็มใจ เพื่อไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้หรือประสบความสำเร็จอย่างใดอย่างหนึ่งได้

ความหมายของสัปปุริสธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

สัปปุริสธรรมเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุคคลโดยทั่วไปในการดำเนินชีวิตที่เป็นเหตุเป็นผลให้บรรลุเป้าหมายหน้าที่การงาน มีนักวิชาการหลายท่านได้แสดงทัศนะต่าง ๆ ไว้ ดังนี้

พจนานุกรมพระพุทธศาสนา (2553: 311) ให้ความหมายว่า ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของคนดี ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษมี 7 ข้อ คือ 1) ธัมมัญญตา รู้หลักหรือรู้จักเหตุ 2) อัตถัญญตา รู้ความมุ่งหมายหรือรู้จักเหตุผล 3) อตตัญญตา รู้จักตน 4) มัตตัญญตา รู้จักประมาณ 5) กาลัญญตา รู้จักกาล 6) ปริสสัญญตา รู้จักชุมชน และ 7) ปุคคลัญญตา รู้จักบุคคล

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2554: 210) ให้ความหมายว่า ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ คุณสมบัติของคนดีธรรมของผู้ดี

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อุนฺธฺรายี) (2509: 12) ให้ความหมายว่า สัปปริสธรรม หมายถึง คุณธรรม 7 ประการ ที่บริบูรณ์ในผู้ใดย่อมบุคคลนั้นให้เป็นสัปปริสชนที่เจริญด้วยคุณสมบัติควรแก่ความเคารพนับถือของชนทั้งหลาย ทำให้บุคคลนั้นสามารถปฏิบัติกิจการงานให้บรรลุผลสำเร็จด้วยดีและเป็นหลักปฏิบัติเพื่อทำคนให้เป็นผู้สงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าได้

ปัญญานันทภิกขุ (ม.ป.ป.: 19-20) ให้ความหมายว่า สัปปริสธรรม หมายถึง ธรรมของสัตบุรุษ หรือของคนดี 7 ประการ อย่างมั่นคงไม่ละวาง ได้แก่ รู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้ชุมชน รู้เลือกบุคคล

พระเปลี่ยน ปญญาปทีโป (2552: 11) ให้ความหมายว่า สัปปริสธรรม หมายถึง ธรรมอันประเสริฐเป็นทรัพย์สินสมบัติของสัตบุรุษ คำว่าสัตบุรุษ ก็คือนักปราชญ์ผู้มีความเฉลียวฉลาด มีสติปัญญา่องไวเท่าทันเหตุการณ์ทั้งในปัจจุบันเกิดขึ้น เมื่ออะไรเกิดขึ้นก็จะเข้าใจ และเมื่ออะไรเปลี่ยนแปลง ก็มีวิธีแก้ไขด้วยสติปัญญาความเฉลียวฉลาดนั่นเอง พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้ว่า สัปปริสธรรมอันเป็นสมบัติของสัตบุรุษผู้เป็นนักปราชญ์ผู้มีสติปัญญาดี

สุวรรณนา มีเดช (2556: 36) ให้ความหมาย หลักสัปปริสธรรมว่า หมายถึง คุณธรรมสำหรับสัปปริสชน หรือคนดี และเป็นคุณธรรมสำคัญของผู้นำที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการในด้านต่าง ๆ เพื่อให้สามารถขับเคลื่อนงานทุกอย่างจนบรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยคุณธรรมทั้ง 7 ประการ ได้แก่ รู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้เวลา รู้ประมาณ รู้ชุมชน และรู้บุคคล ย่อมนำบุคคลนั้นไปสู่ความสำเร็จ ความมีคุณค่าควรแก่การยกย่อง และเป็นแบบอย่างที่ดีต่อผู้อื่นต่อไป

สรุป สัปปริสธรรมเป็นธรรมของสัปปริสชน คือ คนดี หรือคนที่แท้ ซึ่งมีคุณสมบัติความเป็นคนที่สมบูรณ์และถือเป็นคุณธรรมที่สำคัญของการเป็นผู้นำที่สมบูรณ์

ความหมายของสัตบุรุษ

พระพุทธองค์ทรงแสดงความเป็นสัตบุรุษไว้ในพระสูตรต่าง ๆ ผู้เขียนจึงขอนำบางส่วนมาประกอบการเขียนบทความดังนี้

“สัตบุรุษทั้งหลายเป็นผู้กตัญญูตเวที” (วิ.ม. (ไทย) 4/69/97) “สัตบุรุษเป็นผู้ที่มักสละสิ่งทีน่าปรารถนาของปุถุชนออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิต” (ที.ปา. (ไทย) 11/323/252) “สัตบุรุษมีปัญญาละเอียด ฉลาด เป็นผู้เสมอด้วยเทพในเมืองไตรทิต” (ที.ปา. (ไทย) 11/2421/197) “สัตบุรุษเป็นบุคคลที่ควรคบหา” (ที.ปา. (ไทย) 11/311/286) “สัตบุรุษเป็นบุคคลที่ผู้คบหาจะได้ประโยชน์มาก” (ที.ปา. (ไทย) 11/353/372, 355/375) “ผู้ไม่รู้ธรรมของสัตบุรุษจะเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร ว่างั้นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเราและทิวณัฐฐาน (ที่ตั้งแห่งทิวณัฐ) ที่เป็นไปว่า นั่นโลก นั่นอิตตา เรานั้นตาย” (ม.ม. (ไทย) 12/241/256-257) “สัตบุรุษเป็นคณกตัญญูตเวที เป็นนักปราชญ์เป็นกัลยาณมิตร เป็นผู้มีความรักดีมั่นคงกระทำการช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก ด้วยความเต็มใจ แต่ในที่นี้หมายถึง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า

และพระพุทธรูปสาวก” (จุ.ชา. (ไทย) 27/78-79/6 8, ม.ม.อ. (บาลี) 16/2/22) “สัตบุรุษเป็นผู้ประกอบด้วย สัทธรรม มีศรัทธา มีhiri มีโอตตปปะ มีสุตะมาก (คือได้ศึกษามาก) พรารภความเพียร มีสติตั้งมั่น มีปัญญา” (ม.อ. (ไทย) 14/92/17)

สรุป จากความหมายที่กล่าวมาข้างต้น จึงสรุปได้ว่าบุคคลที่จะเป็นสัตบุรุษได้จะต้องเป็นผู้อดมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา เป็นผู้ที่มีจิตใจผ่องใส มีความเห็นถูกดำเนินชีวิตอยู่ด้วยปัญญา ฉลาดในการหาเหตุผล เป็นผู้คิดดี เป็นปกติวิสัย เป็นผู้พูดดี เป็นปกติวิสัยและเป็นผู้ทำดีเป็นปกติวิสัย จนบุคคลทั้งหลายให้การยกย่องนับถือว่า เป็นสัตบุรุษ

คุณสมบัติของผู้นำที่ดี

คำว่า “คุณสมบัติ” หมายถึง คุณงามความดีที่เป็นคุณลักษณะประจำตัวของบุคคล เช่น คุณสมบัติของผู้มีสิทธิเลือกตั้ง ลักษณะประจำของสิ่งนั้น ๆ เช่น สมุนไพรส่วนใหญ่มีคุณสมบัติเป็นยารักษาโรค สัตบุรุษ เป็นต้น การเป็นผู้นำ หรือผู้บริหารที่ดี คือ การมีความสามารถในการสร้าง และนำทีมสู่เป้าหมาย และวิสัยทัศน์ขององค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยที่ผู้นำจะต้องมีความเข้าใจในความต้องการ และความสำคัญของทุกคนในทีม และสามารถสร้างการทำงานเป็นทีมที่มีความร่วมมือ และสนับสนุนกันได้ด้วยดี ผู้นำที่ดียังต้องมีความเป็นผู้นำที่มีความมั่นคง และให้การขึ้นอย่างเหมาะสม รวมถึงเป็นผู้ให้แรงบันดาลใจ และสามารถสร้างบรรยากาศที่เป็นกำลังใจให้กับทีมได้ด้วย นอกจากนี้ผู้นำยังต้องมีความสามารถในการแก้ไขปัญหา และตัดสินใจที่ดี รวมถึงมีความรับผิดชอบในการตัดสินใจ และการดำเนินการอย่างมีเหตุผล และสม่ำเสมอด้วย โดยทั้งหมดนี้จะช่วยให้ผู้นำสามารถนำองค์กรไปสู่ความสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพ และยั่งยืน (คุณสมบัติ “การเป็นผู้นำที่ดี”, 2567)

คุณสมบัติผู้นำที่ดี ควรมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. มีภาวะผู้นำ ผู้นำที่ดีจะมีความเชี่ยวชาญในงานของตนเอง และมีความเข้าใจเกี่ยวกับวิชาชีพ และองค์กรที่ทำงานอยู่ และมีความเป็นผู้นำ และสามารถสร้างแรงบันดาลใจให้กับผู้อื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ
2. มีความสามารถในการสื่อสาร คุณสมบัติผู้นำที่ดี จะต้องมีความสามารถในการสื่อสารอย่างชัดเจน และมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารด้วยภาษาเขียนหรือภาษาพูด
3. มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ผู้นำที่ดีจะมีความคิดริเริ่ม และสร้างสรรค์ในการแก้ไขปัญหา และพัฒนาองค์กร
4. มีความรับผิดชอบ เป็นแบบอย่างที่ดี ผู้นำที่ดีจะมีความรับผิดชอบต่องาน และทีมงานของตนเอง และเป็นแบบอย่างที่ดีในการดำเนินการ และการทำงาน
5. เปิดกว้าง ให้โอกาส ผู้นำที่ดีจะมีความสามารถในการเป็นผู้นำที่เปิดกว้าง และให้โอกาสให้กับผู้อื่นในทีม และช่วยส่งเสริมการเติบโต และพัฒนาสมาชิก

6. มีส่วนร่วมกับทีม ผู้นำที่ดีไม่ใช่ว่าการสั่งการหรือควบคุมเท่านั้นแต่ต้องมีส่วนร่วมด้วย โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่ทีมมีปัญหาหรือต้องการความช่วยเหลือ และที่สำคัญคือต้องแน่ใจว่า ทีมเข้าใจสิ่งที่กำลังทำอยู่ร่วมกัน

7. บริหารจัดการทรัพยากรได้ดี ผู้นำที่ดีจะมีความเชี่ยวชาญในการบริหารจัดการทรัพยากรขององค์กร เช่นการบริหารจัดการทรัพยากรบุคคล และการเงิน

8. รู้จักการวางกลยุทธ์ ผู้นำที่ดีจะมีกลยุทธ์ในการดำเนินงานขององค์กร โดยสามารถวางแผน และดำเนินการให้เป็นไปตามเป้าหมาย และวิสัยทัศน์ขององค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพ

9. กล้าตัดสินใจ ผู้นำที่ดีจะมีความกล้าในการตัดสินใจ และการดำเนินการ เพื่อสนับสนุนการเติบโตและพัฒนาองค์กร

10. มีความรับผิดชอบ ยอมรับความผิดพลาด ผู้นำที่ดีจะมีความเปิดเผย และยอมรับความผิดพลาด เพื่อเรียนรู้ และปรับปรุงวิธีการดำเนินงานในอนาคตให้ดียิ่งขึ้น (อึ้งแล้ว, 2567)

สรุป ผู้นำที่ดีต้องมีความเข้าใจองค์กรของตน รวมถึงปัญหาและโอกาสที่องค์กรพบ ต้องมีวิสัยทัศน์และยุทธศาสตร์ที่ชัดเจนเพื่อสร้างการเติบโต และความสำเร็จให้กับองค์กร นอกจากนี้ ผู้นำยังต้องมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรขององค์กร รวมถึงการบริหารจัดการทรัพยากรบุคคล และการเงิน นอกจากนี้ยังต้องมีการวางแผน และการบริหารความเสี่ยงเพื่อรักษาความมั่นคงขององค์กร และผู้นำที่มีความสำเร็จต้องเป็นผู้นำที่ดีในการสร้างทีมงานที่มีประสิทธิภาพ และสามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่สนับสนุนการทำงานร่วมกัน และการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องในองค์กร

คุณสมบัติของผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม

คุณสมบัติของผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม จึงหมายถึงผู้ที่ประกอบด้วยหลักธรรม 7 ประการ ว่าเป็นคนดี (สัตบุรุษ) คนที่สมบูรณ์แบบหรือมนุษย์โดยสมบูรณ์ถือว่าเป็นสมาชิกที่ดีมีคุณค่าที่แท้จริงของมนุษยชาติ ถ้าหากใครมีคุณธรรมของมนุษย์ที่แท้ 7 ประการนี้ และสามารถประพฤติได้อย่างถูกต้องตามหลักการเหล่านี้แล้วย่อมประสบแต่ความสุขความเจริญ ซึ่งสัปปุริสธรรม 7 คือ ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ คุณสมบัติของคนดี ธรรมของผู้ดี (พระเทพเวที, 2532: 244-246) มีรายละเอียดดังนี้

1. ธัมมัญญตา ความรู้จักธรรม รู้หลัก หรือ รู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมดา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล (knowing the law ; knowing the cause) คุณสมบัติของผู้นำในข้อนี้ ต้องเป็นผู้รู้หลักการทำงาน เข้าใจระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เป็นอย่างดีและสามารถแสดงตนเป็นผู้นำในด้านนี้ได้อย่างชัดเจนเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ผู้ใต้บังคับบัญชา

2. อตถัญญตา ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือ รู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำหรือความเป็นไปตามหลัก (knowing the

meaning; knowing the purpose ; knowing the consequence) คุณสมบัติของผู้นำในข้อนี้ ต้องเป็นผู้ที่รู้และเข้าใจในนโยบาย มีความมุ่งหมายในการกระทำตามจุดประสงค์ขององค์การที่ตั้งไว้ และรู้ผลหรือประโยชน์ที่เกิดจากการกระทำนั้น ๆ ด้วย

3. อัตตัญญา ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลังความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม (knowing oneself) คุณสมบัติของผู้นำในข้อนี้ ต้องรู้จักตนเอง ให้มองเห็นตนเอง ว่ามีความพร้อมทั้งกายและใจ การประพฤติตนที่เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงตนเองให้ดียิ่งขึ้นต่อไป

4. มัตตัญญา ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี (moderation ; knowing how to be temperate) คุณสมบัติของผู้นำในข้อนี้ ต้องเป็นผู้รู้จักประมาณ คือ รู้กำลัง ความสามารถ งบประมาณ บุคลากรและเทคโนโลยีในการดำเนินงานและการแข่งขันกับองค์กรอื่น ๆ

5. กาลัญญา ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่จะต้องใช้ในการประกอบกิจ กระทำหน้าที่ การงาน (knowing the proper time; knowing how to choose and keep time) คุณสมบัติของผู้นำในข้อนี้ ต้องเป็นผู้กระทำการใด ๆ ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา ซึ่งเวลาเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับการทำงานให้สำเร็จ

6. ปริสัณญา ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม (knowing the assembly; knowing the society) คุณสมบัติของผู้นำในข้อนี้ต้องเป็นผู้รู้กิริยาที่จะประพฤติดต่อชุมชนนั้น ๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ ซึ่งมีผลให้องค์การได้รับการสนับสนุนร่วมมือจากชุมชน

7. ปุคคลัญญา หรือ ปุคคลปโรปรัญญา ความรู้จักบุคคล คือ รู้ความแตกต่างแห่งบุคคล (knowing the individual; knowing the different individuals) คุณสมบัติของผู้นำในข้อนี้ ต้องรู้ธรรมาศัย ความสามารถ และคุณธรรมของบุคคลว่าเป็นอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้น ๆ ว่าจะสามารถมอบหมายให้ปฏิบัติงานใด ๆ ขององค์การเพื่อให้ประสบความสำเร็จได้

การประยุกต์ใช้แนวคิดคุณสมบัติของผู้นำตามหลักสัปปริสธรรม 7 ในสังคมไทยปัจจุบัน 3 ด้าน คือ ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ และ ด้านการเมืองการปกครอง ดังนี้

1. ด้านสังคม การนำแนวคิดคุณสมบัติของผู้นำตามหลักสัปปริสธรรม 7 มาประยุกต์ใช้ในสังคมไทย ด้านสังคมนั้น โดยผู้นำต้องรอบรู้หลักการดำรงชีวิตของประชาชนในสังคมให้มีความสงบสุข สอดคล้องกับหลักสัปปริสธรรม 7 สามารถสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของคนในสังคม มีความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน อนุรักษ์และส่งเสริมวัฒนธรรมที่ดีงาม การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด พิจารณาวิธีการแก้ไขที่ถูกต้องเหมาะสม และตัดสินใจเพื่อให้สังคมมีความเจริญเหมาะสมกับกาลเทศะ สร้างความพึงพอใจให้เกิดขึ้นกับความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ในสังคม

2. ด้านเศรษฐกิจ การนำแนวคิดคุณสมบัติของผู้นำตามหลักสัปติธรรม 7 มาประยุกต์ใช้ในสังคมไทยด้านเศรษฐกิจ โดยผู้นำต้องเป็นผู้รอบรู้ในเรื่องของเศรษฐกิจ มีความสอดคล้องกับหลักสัปติธรรม ความเพียรพยายาม มั่นน้อย สันโดษและเพื่อพัฒนาศักยภาพของตนเองและประชาชนให้บรรลุถึงความสงบสุขแห่งชีวิต มีความรอบรู้รอบคอบไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตท่ามกลางสภาพของสังคมที่ตกอยู่ในกระแสแห่งบริโภคนิยม มีวินัยในตนเอง สามารถนำพาผู้อื่นให้สามารถดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขได้ อยู่ในทำนองคลองธรรมที่ดี

3. ด้านการเมืองการปกครอง การนำแนวคิดคุณสมบัติของผู้นำตามหลักสัปติธรรม 7 มาประยุกต์ใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน ด้านการเมืองและการปกครอง โดยผู้นำต้องเป็นผู้รู้หลักการของการเมืองการปกครองที่ดี มีความสอดคล้องกับหลักสัปติธรรม บริหารงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนทางการเมือง แก้ปัญหาคอร์รัปชัน และสามารถตัดสินใจทางการเมืองการปกครองโดยคำนึงถึงความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ทั้งนี้เพื่อลดความขัดแย้งและการแตกแยกทางความคิดของคนในสังคม (พระภิกษุ วฑฺฒโน, 2567)

สรุปได้ว่าผู้นำมีความสำคัญดุจเข็มทิศคอยกำหนดทิศทางของคนเดินทาง เป็นเสาเข็มที่มีความจำเป็นต่อโครงสร้างของบ้าน อีกทั้งเป็นผู้ที่สร้างหลักจริยธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม เป็นหลักชัยของประเทศชาติ จึงจำเป็นต้องมีผู้นำเพื่อรับภาระการบริหารกิจการบ้านเมือง ซึ่งผู้นำจะต้องเป็นผู้สร้างขวัญและกำลังใจให้เกิดขึ้นแก่ผู้อยู่ภายใต้การปกครองและเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรมในสังคม จึงต้องพิจารณาถึงบุคคลที่เป็นผู้นำของประเทศชาติบ้านเมืองเป็นสำคัญ

สรุปท้ายบท

การมีผู้นำที่ดีถือเป็นเรื่องสำคัญต่อความสำเร็จขององค์กร เพราะการเป็นผู้นำที่ดีนั้นไม่ใช่เพียงแค่ตำแหน่ง หรืออำนาจ แต่เป็นบทบาทที่ต้องการทั้งความรู้ ความสามารถ และคุณสมบัติเฉพาะตัว ที่ช่วยให้สามารถนำพาทีมไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ได้อย่างสำเร็จ การเป็นผู้นำที่ดี เป็นเสมือนเข็มทิศที่นำพาทีมไปสู่เป้าหมาย พวกเขาไม่เพียงแต่มีทักษะในการบริหารจัดการ แต่ยังสามารถในการสร้างแรงบันดาลใจ และสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่ดี ดังนั้นผู้นำควรมีคุณสมบัติที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นในส่วนของ วิสัยทัศน์ ความสามารถในการสื่อสาร ทักษะการเป็นผู้นำ ความฉลาดทางอารมณ์ ความยืดหยุ่น ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ ความเมตตา ความอดทน และความคิดสร้างสรรค์ เพื่อให้ผู้นำสามารถรับมือกับสถานการณ์ที่แตกต่างกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งคุณสมบัติของผู้นำที่ดีในความหมายของพระพุทธศาสนาจะต้องเป็นผู้ประกอบด้วยหลักธรรม 7 ประการ ในชีวิตประจำวันนั้น ถ้าหากใครมีคุณธรรมของมนุษย์ที่แท้ 7 ประการนี้ และสามารถประพฤติได้อย่างถูกต้องตามหลักการเหล่านี้โดยสมบูรณ์แล้ว ผู้นั้นย่อมได้ชื่อว่า เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็น “สัตบุรุษ” หรือ “คนดีแท้” หรือ “มนุษย์โดยสมบูรณ์” การกระทำหรือ

พฤติกรรมของเขามีความเหมาะสมถูกต้องปราศจากความผิดพลาดนำประโยชน์มาให้ทั้งแก่ตนเองและสังคมโดยรวม ย่อมเอื้ออำนวยประโยชน์สันติสุขแก่สังคมนั้น

บรรณานุกรม

กิตติมา ปรีดีลภ. (2520). *ทฤษฎีบริหารองค์การ*. สำนักพิมพ์ดวงกมล.

คุณสมบัติ “การเป็นผู้นำที่ดี”. (2567). <https://www.mindspringconsulting.com/good-leadership/>

จิตติณัฐ ประจักษ์ภูมิ. (2561). ความสัมพันธ์ระหว่างภาวะผู้นำทางวิชาการของผู้บริหารสถานศึกษากับประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของครูสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 30. (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ).

ธงชัย สิงอุตม. (2559). *การนำหลักสัปปุริสธรรมเพื่อเป็นเครื่องมือในการวางแผนการบริหาร*. <http://www.slideshare.net/pentanino/ss-27631253>.

ปรียาภรณ์ เรืองเจริญ. (2560). ภาวะผู้นำทางวิชาการของผู้บริหารสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชัยภูมิเขต 2. (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ).

ปัญญานันทภิกขุ. (ม.ป.ป). *หัวใจคนดี*. สำนักพิมพ์ธรรมสภา.

พจนานุกรมพระพุทธศาสนา. (2553). *ฉบับการ์ตูน*. สำนักพิมพ์สกายบุ๊กส์.

พระณัด วฑฒโน (บุตรสวัสดิ์). (2567). *การวิเคราะห์คุณสมบัติของผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม 7*. <https://kanchanaburiwatmaicharoenphol.blogspot.com/p/10082010-view-3482-leader-of-good-man.html>.

พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตโต). (2532). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 12). สำนักพิมพ์สหธรรมิก.

พระเปลี่ยน ปณฺญาปทีโป. (2552). *สัปปุริสธรรม 7 อย่าง*. สำนักพิมพ์สุภา.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2554). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 20). สำนักพิมพ์สหธรรมิก.

พระสามารถ อานนฺโท. (2548). ภาวะผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม. (ปริญญานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย).

ภาวะผู้นำที่ดีในองค์กรยุคใหม่. (2567). <https://www.disruptignite.com/blog/leadership-skill>.

มะการัง หวัง. (2560). ภาวะผู้นำของผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบลในองค์การบริหารส่วนตำบลในอำเภอทุ่งยางแดง จังหวัดปัตตานี. (การค้นคว้าอิสระรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์จังหวัดปทุมธานี).

- มารุต พลอัน. (2559). พฤติกรรมผู้นำของผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ประถมศึกษาจันทบุรีเขต 1. (วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยบูรพา).
- สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ. (2509). “สัปปริสธรรม” หนังสืออนุสรณ์เนื่องในโอกาสงานฌาปนกิจศพ นายชัย. กรุงเทพฯ.
- สรุติ แก้วปุย. (2560). ภาวะผู้นำและการจูงใจที่มีส่งผลต่อประสิทธิผลของงานในสถานศึกษา สังกัด สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเชียงราย เขต 2”. (การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองการศึกษา มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยพะเยา).
- สุธิกานต์ บริเอก. (2564). ภาวะผู้นำของผู้บริหารสถานศึกษาที่ส่งผลต่อการปฏิบัติงานของครูผู้สอนในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 22. (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร).
- สุนทร โคตรบรรเทา. (2560). ภาวะผู้นำในองค์การสถานศึกษา. ปัญญาชน.
- สุวรรณนา มีเดช. (2556). การบริหารงานบุคคลตามหลักสัปปริสธรรม 7 ของผู้บริหารสถานศึกษา อำเภอ ตาคลี จังหวัดนครสวรรค์. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- อรอนงค์ กลางนภา. (2561). กลยุทธ์การพัฒนาภาวะผู้นำทางการพยาบาลของหัวหน้าหอผู้ป่วยโรงพยาบาล เขตสุขภาพที่ 3. (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร).
- Andrew, W. H. (1998). *Theory and research in administration*. MacMillian Company.
- Bennis, W. (1985). *Leaders: The strategies for taking change*. Harper and Row Publishers.
- Halpin, T. B. (1966). *Theory and research in administration*. MacMillian Company.
- Neagley, R. L. (1969). *The school administrator and learning resources: A handbook for effective action*. Prentice Hall.